

2. – 938 стлб.
10. Теодорович Н. И. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской епархии / Н. И. Теодорович – Почаев : Типография Почаевско-Успенской Лавры, 1913. – 288 с.
11. Терський С. В. Звіт про роботу Волинської рятівної археологічної експедиції у 1999 р. / С. В. Терський. – Львів, 2000. – 67 с. // НА ВВІМ. – КД–2253/КВ- 8167.
12. Цинкаловський О. Матеріали до археології Володимирського повіту / О. Цинкаловський // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1937. – Т. CLIV. – С. 183–240.
13. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся / О. Цинкаловський / О. Цинкаловський. – Вінніпег : Товариство «Волинь», 1984. – Т. 1. – 600 с.
14. Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego / A. Cynkałowski. – Warszawa, 1961. – 256 s.

УДК 061:351:069"1910/1919"(477.4)

Леся Качковська

Збереження сакральних пам'яток Київським товариством охорони пам'яток старовини і мистецтва на Правобережній Україні (1910–1919 рр.)

Стаття розкриває проблемні аспекти пам'яткознавчої діяльності Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва КТОПСІМ, пов'язані з вивченням і збереженням церковної культурної спадщини Києва. Звернена увага на заходи Товариства щодо організації власного музею відповідного профілю.

Ключові слова: культурна спадщина, пам'яткознавча діяльність, сакральне мистецтво, музей, Київ.

Качковская Л. Сохранение сакральных памятников Киевским обществом охраны памятников старины и искусства на Правобережной Украине (1910–1919 гг.). Стаття раскрывает проблемные аспекты памятниковедческой деятельности Киевского общества охраны памятников старины и искусства (КООПСИИ), связанные с изучением и сохранением церковного культурного наследия Киева. Обращено внимание на мероприятия Общества по организации собственного музея соответствующего профиля.

Ключевые слова: культурное наследие, памятниковедческая деятельность, сакральное искусство, музей, Киев.

Kachkovska L. Preservation of church monuments in the activity of Kyiv Association for Protection of Monuments to the Past and Monuments of Art in Pravoberezhna Ukraine (1910–1919). The article reveals problematical aspects of activity of Kyiv Association for protection of monuments to the past and monuments of art KTOPSIM, connected with the study and protection of church cultural heritage in Kyiv. Attention is paid to measures of Association as for organization of its own museum of corresponding character.

Key words: cultural heritage, activity for protection of monuments to the past, church art, museum, Kyiv.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливу роль у розбудові незалежної Української держави, відродженні духовності, історичної пам'яті відіграє національна культурна спадщина. Підвищення інтересу суспільства до джерел духовності, якими вона володіє, вивчення багатотисячолітніх традицій її пошуку, вивчення та збереження стимулює дослідження проблем історії культури, актуалізує потребу в узагальненні та критичному аналізі досвіду, набутого в цій важливій сфері. Вивчення історії пам'яткоохоронної справи, її витоків та основних етапів розвитку дозволяє відтворити цілісну картину культурного будівництва, більш повніше й об'єктивніше висвітлити сторінки нашого минулого, без яких історія України була б неповною [8].

В останні десятиріччя з'явилася низка ґрунтовних досліджень з історії охорони пам'яток в Україні, в яких є цікава й різноманітна інформація. Це праці В. Акуленка, С. Заремби, О. Нестулі та ін. На жаль, і досі немає фундаментальних досліджень, в яких були б комплексно зібрані матеріали про вітчизняні науково-громадські товариства історичного профілю початку ХХ століття, їх пам'яткознавчу діяльність.

Мета дослідження полягає у показі діяльності КТОПСІМ щодо пошуку і збереження культурної спадщини правобережних українських земель, зокрема, сакральних пам'яток. Відповідно до мети поставлено завдання охарактеризувати законодавчу базу функціонування Товариства, його зусилля щодо збереження церковних цінностей Київщини, внесок окремих діячів Київського товариства

охорони пам'яток старовини і мистецтва у цю благородну справу.

Аналіз дослідження цієї проблеми. Слід підкреслити, що саме в 1900–1920-ті рр. остаточно сформувалася славетна українська школа пам'ятокознавства. Вона була представлена багатьма видатними вченими, насамперед з київського середовища. Сюди входили такі особистості як М. Біляшівський (1867–1926), М. Петров (1840–1921), М. Прахов (1873–1957), С. Таранушенко (1889–1976), К. Широцький (1886–1919), Д. Щербаківський (1877–1927) та ін. Завдяки цим ученим український пам'ятокознавчий рух перетворився у самодостатню й досить політичну течію, яка мала свої традиції, термінологічну систему, цілу низку загальнотеоретичних концепцій. Ученими було визначено об'єкт українського пам'ятокознавства, розширено галузі вивчення українського мистецтва і старовини, визначено періоди й стилі, введено до наукового обігу багато мистецьких творів, проведено їх наукову експертизу та художній аналіз, створено музейний фонд України [8].

Вагому роль в означеній пам'яткоохоронній діяльності початку ХХ століття створені з ініціативи або за підтримки згаданих вчених відігравали науково-громадські об'єднання історичного профілю. Одне з чільних місць тут посідало Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва (КТОПСІМ). Його діяльність на сьогодні є недостатньо вивченою: наявні праці С. Заремби, Л. Баженова, С. Гаврилюк, Л. Дідух, О. Нагірняка та інших дослідників або лише у загальних рисах змальовують його роботу або торкаються тільки одного регіону (наприклад, Волині). Поза увагою науковців поки що залишаються питання дослідження Товариством інших теренів Правобережної України, методи його діяльності, внесок у формування законодавчої бази пам'яткоохоронної роботи Російської імперії, ін.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Ініціатором утворення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва як спеціальної пам'яткоохоронної організації вважається Історичне товариство Нестора-літописця. Початок діяльності КТОПСІМ припадає на квітень 1910 р. Означений науково-громадський осередок ставив за мету займатися пошуком та охороною різноманітних об'єктів культурної спадщини, їх збереженням шляхом передачі рухомих пам'яток до музеїв. Такого роду діяльність поширювалася на Київську, Подільську, Волинську, Полтавську, Херсонську, Мінську, Люблінську, Гродненську, Катеринославську і Бессарабську губернії.

Законодавчу базу діяльності Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва визначав насамперед його Статут. Тут було окреслено основні завдання цього спеціального пам'яткоохоронного осередку, а саме: а) здійснювати наукові дослідження і реєстр виявлених місцевих пам'яток; б) співпрацювати з державними відомствами з відновлення і охорони тих пам'яток, які перебувають у власності приватних осіб і організацій; в) організувати археологічні експедиції; г) розглядати звернення громадян щодо пошуку втрачених документів, які мають наукову цінність і в таких випадках клопотати про їх збереження; д) співпрацювати як з державними органами влади, так і з приватними особами, організаціями для збору необхідної інформації [3, с. 7].

Засновниками Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва були державні чиновники – генерал-ад'ютант Ф. Трепов, підполковник Б. Стеллецький, камердинер імператорського двору О. Мердер; професори – В. Іконников, Ю. Кулаковський, А. Лобода; директор Київського художньо-промислового музею М. Біляшівський; представники духовенства – єпископ Чигиринський Павло, протоієрей Ф. Титов. Головою розпорядчого комітету був обраний О. Мердер, секретарем – Б. Стеллецький [10, с. 17]. Усі перелічені особи – це відомі на той час знавці і любителі старовини, члени одного або декількох раніше утворених товариств, що займалися вивченням старожитностей [1, с. 249].

Згідно Статуту, до складу дійсних та почесних членів Товариства обиралися особи, відомі своїми науковими надбаннями в галузі історії, археології і мистецтва, а також ті, хто в силу своїх можливостей міг сприяти здійсненню завдань КТОПСІМ. Наукові працівники Товариства були фахівцями різноманітних галузей історії, що давало можливість належно підготувати пам'ятокознавче дослідження. Таким чином, діяльність, що її постійно проводили члени КТОПСІМ, була для них аж ніяк не новою: вони добре усвідомлювали здобутки та недоліки пам'ятокознавчих досліджень в умовах тодішньої Російської імперії.

З вищезазначеної плеяди відомих на той час особистостей – членів КТОПСІМ – слід виділити М. Біляшівського. Цей дослідник і науковець зробив значний внесок у розвиток вітчизняної музейної справи та охорони пам'яток старовини. Він вважається автором проекту першого закону України про охорону пам'яток історії, культури і мистецтва, програми створення національних і регіональних музеїв, музейної реформи в Україні на наукових засадах. М. Біляшівський – фундатор історико-

краєзнавчого музею Волині в селі Городок нинішньої Рівненської області (почав функціонувати у 1896 р.), активний організатор виставок картин М. Врубеля (1911), А. Маневича (1914), творів Т. Г. Шевченка, виставок «Народне мистецтво Буковини та Галичини» (1917), Г. І. Нарбути та «Українські народні килими» (обидві 1921), «Всеукраїнська виставка друку» (1923), «Межигірський фаянс та порцеляна» (1925). М. Біляшівський одним з перших в Україні застосував фотомистецтво для потреб науки та музейництва, обстежив та провів фотофіксацію пам'яток багатьох регіонів, брав участь у роботі комісії з видання альбомів українських старожитностей.

Пам'яткознавча в тому числі й пам'яткоохоронна діяльність займала у насиченому громадському житті науковця чільне місце. Систематичне збирання, вивчення та класифікацію старожитностей М. Біляшівський розпочав наприкінці XIX ст., практично долучившись до складання зводу українських пам'яток матеріальної культури. Враховуючи наявність значної кількості церковних пам'яток на території Правобережної України, зокрема, Волині та Київщини, вчений усвідомлював потребу в їх облікові. М. Біляшівський запровадив дійсно наукову реєстрацію і облік сакральних пам'яток, опікувався проведенням реставрації найвідоміших давніх культових архітектурних споруд і творів мистецтва та поверненням в Україну її національних цінностей [4, с. 12].

За підтримки М. Біляшівського КТОПСІМ стало активним учасником вивчення назки підземель Києва, зокрема на Звіринці. Нагадаємо, що історія цих об'єктів була тісно пов'язана з релігійно-церковним життям середньовічного Києва. Дослідник Р. Новакович зазначає, що робота з вивчення і дослідження Звіринецького підземелля проходила у три етапи. На другий етап, тобто на початок XX століття припадає діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва [6].

В жовтні 1888 р. в газетах «Киевлянин» та «Киевское слово» з'явилася інформація про відкриття загадкового підземелля на Звіринці. Мешканці цієї частини Києва брали на схилі гори глину. Одного разу лопата потрапила в якусь провалля. Розчистивши це місце, робітники побачили вхід у підземелля, що вів у довгий з відгалуженнями коридор з нішами. Поруч знаходилося невелике приміщення, де лежало безліч людських кісток [6].

Повторне відкриття знахідки сталося у 1911 р. І знову воно було пов'язане з випадковістю. Під час зсувів Звіринецької гори відкрилися два входи до печер. На цей раз пам'яткою зацікавився старший радник Київського губернського правління князь В. Д. Жевахов. Він уклав з інженерним управлінням орендний договір терміном на 6 років. Археологічні розкопки розпочалися у серпні 1912 р. під керівництвом члена Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва О. Д. Ертеля. Відкритий лист на ці дослідження був наданий Імператорською Археологічною комісією на ім'я князя В. Д. Жевахова [8].

Під час робіт було розчищено три підземні галереї, а також розміри усіх підземних приміщень (церква, келії, поховальні ніші). Були також зафіксовані на фото настінні написи-графіті, виконані план та креслення всього підземного комплексу. На разі з'ясували, що печери, маючи загальну довжину 150 м і розташовані на глибині до 15 м, – це підземне кладовище домонгольського періоду.

Відомий український історик, архівіст, палеограф І. М. Каманін на основі зібраного та отриманого під час досліджень матеріалу уклав і у 1914 р. видав наукові праці. На думку І. М. Каманіна в печерах похований ігумен Кловського монастиря Климент, який змінив на цій посаді Стефана, коли останній став ігуменом Києво-Печерського монастиря наприкінці XI століття.

Дослідження тривали, а над печерами у 1913 р. будувалася церква і з'явився монастир. У 1915 р. відбулася канонізація всіх преподобних Звіринецьких. Святиною монастиря стає знайдена у печерах старовинна металева ікона Божої Матері Одигітрія. Вона була датована як реліквія домонгольського періоду. Відбувалися богослужіння, у печери звідусіль йшли прочани. Паралельно тут працювали дослідники київської старовини [8].

У Центральному державному історичному архіві України, що у м. Києві, збереглася книга «Записи впечатлений екскурсантов, посетивших Зверинецкие пещеры в Киеве», що велася з 1912 по 1926 рр. і стала безцінним джерелом інформації про стан пам'ятки, про проведені роботи тощо. А серед документів Державного архіву м. Києва зберігається постанова про закриття Звіринецьких печер у 1934 р. Така ж доля спіткала і церкву над печерами, яка згодом була зруйнована [7].

Згідно даних Т. Григор'євої, накопичення Київським товариством охорони пам'яток старовини і мистецтва археологічних знахідок на теренах Звіринецьких печер вимагало їхнього упорядкування, систематизації, аналізу, ознайомлення з ними як широкого загалу, так і науковців. Тому закономірно, враховуючи й попередні здобутки діяльності постало питання про створення при КТОПСІМ музею. Цю ідею хотів запровадити в життя ще перший голова Товариства єпископ Чигиринський Павло. Він планував розмістити музей у митрополичому домі або на території Києво-

Печерської Лаври. Смерть єпископа стала на перешкоді здійсненню цих намірів. Наступний проект створення музею в приміщенні бурси, що на Подолі, було підготовлено у 1913 р. У доповідній записці хранитель музею О. Д. Ертель наголошував на тому, що при Товаристві уже зібрано значну кількість предметів старовини, колекції музеїв Церковно-історичного та археологічного товариства теж переповнені. Тому є нагальна потреба в приміщенні для музею при КТОПСІМ. О. Д. Ертель зазначав, що для цих потреб годилися споруди старої бурси, котрі здавались в оренду і використовувались як соляний і кахельний склади, меблеві майстерні та як житло. Використання приміщень не за призначенням завдавало великої шкоди будівлям, свідчило про те, що міська влада не турбується про їхнє сприятливіше використання. Враховуючи те, що у 1915 р. мало відзначатись 300-річчя Києво-Могилянської академії, О. Д. Ертель вважав за доцільне розірвати існуючий орендний договір і розмістити у зазначених спорудах музей. На жаль, місцева влада ці варіанти не прийняла, для зібраних колекцій було виділено декілька вітрин у приміщенні педагогічного музею [2].

Взяті з них експонати представляли переважно предмети, знайдені під час археологічних досліджень у с. Віта-Літовська на р. Почайні, в ряді садиб м. Києва. Це кераміка з курганних розкопок, кольти, обручки, сережки, браслети, мозаїка, скло різновидної форми та інші знахідки. Сакральне мистецтво представлено тут вкрай слабо. Під час Першої світової війни діяльність Товариства було згорнуто: колекції упаковали, підготували до евакуації і тимчасово зберігали на квартирі О. Д. Ертеля. Саме Товариство у Києві виконувало лише незначні роботи, які не мали наукового характеру: збирались дані, наводились довідки про по жертви на потреби війни від Києво-Печерської лаври і Михайлівського монастиря, з'ясовувалось, чи не було серед цих по жертв предметів старовини, які потребували охорони чи зняття з них фотокопій [2].

Висновки. Отже, пам'яткознавча діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва щодо старожитностей Києва, сприяла збереженню для нащадків певної кількості об'єктів національної культурної спадщини. Вона дає можливість глибше розкрити самовіддану працю шанувальників старовини початку ХХ століття, служить зразком нашим сучасникам для наслідування. І хоч окреслені хронологічні рамки діяльності КТОПСІМ були невеликими (1910–1917 рр.), але спектр і результати його пам'яткознавчої і пам'яткоохоронної роботи дивують своєю професійністю і скрупульозністю. Запорукою такого успіху слугували чіткі завдання, які Товариство ставило перед собою, (що було офіційно прописано у його Статуті), а також професіоналізм дійсних членів цієї спеціальної пам'яткоохоронної організації, які мали за плечима колосальний досвід і були шанованими діячами у сфері культури як України, так і за її межами.

Джерела та література:

1. Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок ХХ ст.) / С. Гаврилюк. – Луцьк : Вежа, 2002. – 530 с.
2. Григор'єва Т. З історії збереження історико-культурної спадщини України: Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва / Т. Григор'єва, Г. Денисюк / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV3_1998_histiri/15_grigorieva_t.pdf – Назва з титул. екрану.
3. Деятельность Киевского общества охраны памятников старины и искусства. – К. : Типография Окружного штаба, 1912. – 11 с.
4. Дідух Л. В. Академік М. Ф. Біляшівський у науковому, культурному та громадському житті України (кінець ХІХ – перша чверть ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л. Дідух / Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.». – К., 2005. – 17 с.
5. Кадомська М. З маленьких сюжетів великого Міста / М. Кадомська // Культурна спадщина Києва: дослідження та охорона історичного середовища. – К. : АртЕк, 2003. – С. 80–88.
6. Новакович Р. Про що розповіли Звіринські печери / Р. Новакович / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kiev-orthodox.org/site/pilgrimage/560/> – Назва з титул. екрану.
7. Панашенко В. В. Український історик-архівіст І.М. Каманін / В. Панашенко // Укр. істор. журн. – №5. – 1971. – С. 161–169.
8. Сторчай О. Діяльність київських мистецтвознавців 1907–1920 рр. у справі збереження художніх колекцій та збір старовини (за архівними документами та літературними матеріалами) / О. Сторчай / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mau-nau.org.ua/ukr/ukr.html> – Назва з титул. екрану.
9. Толочко П. Таємниці Київських підземель: Китаєвські сховища / П. Толочко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : spelenesto.nn.ru/lib.php?book=kiev&ch=7 – Назва з титул. екрану.
10. Устав Киевского общества охраны памятников старины и искусства. – К.: Типография Окружного Штаба, 1910. – 17 с.

11. Чернухін Є. Грецька рукописна спадщина в Києві. Історіографія та огляд матеріалів IV–XX ст. / Є. Чернухін. – К. : Аквілон-Прес. – 2002. – 326 с.

УДК 94(477.8) «1944/1964»

Анатолій Шваб,
Наталія Мащенко

Виховна робота в школах західних областей УРСР в повоєнний час (на прикладі Ровенської області)

Розглядаються основні напрямки виховної роботи в повоєнний період у школах західноукраїнського регіону на прикладі Ровенської області. Аналізується процес формування піонерських і комсомольських організацій, гурткова робота, методи здійснення антирелігійної пропаганди.

Ключові слова: загальноосвітня школа, виховна робота, антирелігійна пропаганда, піонери, комсомольці, Західна Україна, Ровенська область.

Шваб Анатолій, Мащенко Наталія Воспитательная работа в школах западных областей УССР в послевоенное время (на примере Ровенской области).

Рассматриваются основные направления воспитательной работы в школах западноукраинского региона в послевоенный период на примере Ровенской области. Анализируется процесс формирования пионерских и комсомольских организаций, секционная работа, методы осуществления антирелигиозной пропаганды.

Ключевые слова: общеобразовательная школа, воспитательная работа, антирелигиозная пропаганда, пионеры, комсомольцы, Западная Украина, Ровенская область.

Schwab Anatoliy, Maschchenko Natalia Educational work in USSR west regions schools during post-war period (on Rivne region example).

The main directions of educational work in schools of the western regions of the USSR in post war period are considered. It was found out, that educational work in Rivne region schools had an ideological orientation. Her goal was to form a "new Soviet man, who obeyed the interests of the collective. This policy was implemented by the authorities through the introduction of pioneering and Komsomol organizations in schools, involvement of pupils in socially useful work, the implementation of anti-religious propaganda.

Key words: general education school, educational work, anti-religious propaganda, pioneer, Komsomol, west Ukraine, Rivne region.

Постановка наукової проблеми та її значення. З початку 1944 р. шкільництво західноукраїнського регіону опинилось в нових реаліях. Наслідком другої хвилі радянзації стала зміна структури системи освіти, запровадження нових навчальних планів і предметних курсів, втілення закону «Про загальне обов'язкове навчання». Формуючи типову модель шкільної системи, радянська влада приділяла виховній роботі серед учнівської молоді особливу увагу. Висвітлення даної теми має особливе значення з огляду на дискурс щодо реформування сучасної школи, що відбувається нині в українському суспільстві.

Аналіз публікацій з цієї проблеми. Серед напрацювань істориків, що студіювали окремі аспекти виховної роботи в школах повоєнного періоду слід відмітити роботи А. Бондаря [1], М. Моторнюка [2], О. Гаврилюка [3], С. Герегової [4], Н. Красножон [5], С. Сворака [6], Л. Романець [7], І. Романюка [8] та ін.

Метою статті є комплексне дослідження форм і методів виховної роботи в загальноосвітніх школах повоєнної Рівненщини.

Виклад основного матеріалу й отриманих результатів дослідження.

Освітньо-виховна політика радянської влади в західноукраїнських областях, насамперед була спрямована на те, щоб всі діти відвідували школу. Там вже з раннього віку вони ставали частиною відлагодженої системи ідеологічно-пропагандистської роботи. Основними елементами цієї системи були піонерські та комсомольські організації, різноманітні виховні заходи, інститут класного керівництва, гурткова робота і антирелігійна пропаганда.

Значний виховний вплив покладался на жовтеньські, піонерські і комсомольські організації. Це